

במזרח התיכון

משבר המשטר בתורכיה

יעקב שמעוני

היתה מדיניות מסקנית של איבה וניגוד לתורכיה. כשנים האחרונות — כך סבורים התורכים — נטשו הרוסים את המדיניות של נעורי משטרם המהפכני, מדיניות היתור על האינטרסים האימפריאליים והבנו לדיפלומטיה המסורתית של מדיניות־של־כוח. במדיניותם החיצונית החלו לחזור ולהתבלט התביעות, האינטרסים והטכסיסים של רוסיה הצארית: התביעות בדבר מחוות קארס וארדאהאן שבגבול המזרחי של תורכיה, והשאפה לשלטון על מצרי הים השחור.

הניגוד בין תורכיה לרוסיה גבר והחמיר, כידוע, מאז שנת 1945, משהגישה רוסיה בצורה רשמית ותקיפה את התביעות הנזכרות בדבר המחוזות שעל גבול קבאז ובדבר המצרים, אף סירבה לחדש את חוזה הידידות התורכי־רוסי של שנת 1925 (שחודש ב־1935) אלא אם כן תספק תורכיה את הדרישות הרוסיות. העובדה שתורכיה ההחילה מתקרבת מעתה למחנה המערבי אף קיבלה סיוע אמריקני, כלכלי וצבאי, במידה גוברת, היא אמנם תוצאה של המשבר הרוסי־תורכי של שנת 1945, אך מצידה הפכה גם סיבה להחמרה נוספת ביחסים שבין שתי המדינות, שהרי רוסיה לא יכלה לראות בורם הסיוע האמריקני אלא נסיון להפוך את תורכיה לבסיס של הגוש המערבי כנגד ברית־המועצות. יש להוסיף לכך את פחדם של שליטי תורכיה — דוגמת רוב־רובם של שליטי המזרח הקרוב והתיכון — מפני תדירת המשטר הקומוניסטי, רעיונותיו וסוכניו. יתר על כן, מסתבר כי האיבה המשותפת לברית־המועצות היתה אחד הגורמים החשובים שקירבו את תורכיה אל גרמניה הנאצית, והשותפות בין רוסיה למחנה המערבי בימי המלחמה הרחיקה את לב תורכיה מעל המערב.

כל הסימנים מעידים שהצטרפותה של תורכיה למחנה המערב היא שלמה. אמנם, לפעמים מתעורר בעתונות התורכית ויכוח על אפשרות של עמדה גייסראלית בין שני הגושים העולמיים הגדולים; אולם ויכוח זה נשמע בקול ענות חלושה, ועתים הוא דומה כמין רפלקס, מצוות אנשים מלומדה מן הימים עברו, ואמנם יש והויכוח הזה נראה כאמצעי לחץ על

מאז שנת 1945, התלה תורכיה — המדינה החזקה וה־מערבית שבמזרח התיכון — להחזיר את תייה הציבוריים והמדיניים לפסים של ימי־שלום, היא נפתלת בכמה בעיות חמורות. בעיות אלו, פרי התפתחותה של תורכיה הכמאליסטית, שנעצרה וניטשה טשה בשנות המלחמה האחרונה, נוגעות עד שרשי קיומה של תורכיה החדשה; בעיות־יסוד הן, המקיפות את שלושת שטחיה העיקריים של המדיניות: מדיניות החוץ, המדיניות הכלכלית, ומדיניות הפנים והמשטר. בימינו, ולעינינו ממש, מגיעות בעיות אלו לידי הומרה המחייבת הכנעה.

קץ הנייטרליות

מן המושכלות הראשונים הוא שתורכיה נטשה את עמדת הנייטרליות, שעליה הקפידה במלחמת־העולם האחרונה והצטרפה למחנה המערבי. ואמנם אין כאן שינוי־עמדה יסודי, וזניחת הנייטרליות אינה צעד תכסיטי של מדיניות־תועלת גרידא: בשנות המלחמה האחרונה גיונה הנייטרליות התורכית בהרבה מעמדה אופורטוניסטית־אוטוליטארית של המתן וראה, אך ביסודה היתה נייטרליות אמיתית; לעיני רוב התורכים לא נראתה גרמניה הנאצית כלל כאויב; גרמניה היתה המשובח בלקוחות ליצוא התורכי והספק הטוב של חיבוא, הלשון הגרמנית ראשונה במעלה בין השפות הזרות במדינה, והאוניברסיטאות של גרמניה חינוכו את הדור הצעיר של משכילי תורכיה יותר מאלו שבמערב אירופה. על אלה יש להוסיף את זכר הברית התורכית־גרמנית מימי מלחמת 1914, שעקבותיה לא נמחו כלל, על אף מהפכותה של תורכיה החדשה והניתוק המכוון של שרשרת המסורת הקר שרתה אל העבר העותומאני — וכמה וכמה צדדים שוים במשטר הדיקטטורי בשתי המדינות.

לעומת זאת, העמדה כלפי רוסיה אינה בתחום של יחסי־גומלין ויניקה תרבותית, ממילא, בסכסוך בין רוסיה ובין המערב אין הבחירה קשה עליה כלל. פרט לתקופה קצרה בשנות העשרים, בימי "ירח־הדבש" של שני המשטרים המהפכניים, הרי המדיניות הרוסית המסורתית, מקדמות המדינה הרוסית,

זים מגישים אותן חדשים לבקרים. אמנם, תורכיה מרגישה — ובזמן האחרון: ביתר שאת — שיש לה אינטרסים במזרח התיכון (ובהדגשת אינטרסים זה, המלוות רוג'מה על אשר אין שאר בעלי האינטרסים, בנייהברית, משתפים את תורכיה די צרכה במשחק, ניכרת תופעה אחרת של אותו „תסביך התמערבות“); אך יותר משהיא מבליטה את האינטרסים הטבעיים שיש לה כאחת ממדינות האיזור עצמו, מטעימה היא את מעמדה כמדינה מערבית הנוגעת, מבחינה גיאוגרפית גרידא, גם במזרח התיכון. תורכיה מסרבת מבחינה עקרונית להצטרף ל„גוש אסלאמי“ כלשהו; אין היא מוכנה, לדברי שריהחוף התורכי, לראות את דת האסלאם כגורם מאחד-מדינות; גורם כזה יכול להיות רק האינטרס המדיני; תורכיה מוכנה, איפוא, להתחבר אל מדינות מוסלמיות, במידה שהאינטרס שלה יחייב זאת, כשם שהיא מוכנה להתחבר אל מדינות אחרות אם לטובתה הדבר. יתר על כן, לא רק ל„גוש אסלאמי“ מתנגדת תורכיה, אלא גם ל„גוש המזרח התיכון“. פניה מועדות מערבה, ואין היא מעונינת בברית שאין מדינות המערב עצמן משתתפות בה, ברית שהיא אך צירוף-כוחות מסייע, בעל חשיבות ממדרגה שניה למערב. אירצונה של תורכיה להשתתף בצירופים מזרחיים כאלה גבר למראה המפלה הערבית במלחמת ישראל; נתברר למדינאי תורכיה כי המדינות הערביות אינן, מבחינה צבאית ומדינית, תוספת-כוח למי שמתחבר אתן, אלא

סעסה.

מכל תכניות הגושים המזרחיים מעונינת תורכיה באחת בלבד: בוו של „גוש הים התיכון“ — וזה בתנאי שלא רק ארצות האגן המזרחי של הים התיכון ישתתפו בגוש כזה, אלא גם צרפת ואיטליה, שוב איפוא: בתנאי שהיה זה גוש אירופי מערבי.

מן החשש שתורכיה לבטחונה חשובים למעצמות המערב רק חשיבות מישנית, נובעת גם חשדנות עמוקה לגבי תכניות האסטרטגיה האמריקנית והמערבית: וזויה כי תקרינה מלחמה — האמנם גמרו ראשי הצבא האמריקני אומר להגן על תורכיה? או הסבורים הם שתורכיה תשא על גבה את ראשית ההסתייעות של האויב המשוער — הרוסי — בעל העצמה הכובשת ביבשה ובאוויר, והמזימים הם שממילא לא יוכלו לעצור את האויב בקו הראשון, בתורכיה, ושתורכיה תיכבש, כולה או חלקה, ותוכל למלא את תפקידי מלחמת-גרילה, עד שיהוו בנות-הברית וכבר שוה — היינו חורבן של כיבוש כפול שניים? רב החשש שאמנם הברירה השניה היא ההגינית והמקורית על הגנרלים האמריקניים והאנגלים, ושאמנם

מדינות המערב, מכל מקום, מסתבר ששוב אין כדי להטיל ספק במציאות תורכיה במחנה המערב.

מקומה של תורכיה במחנה המערב

ברם, עצם הצטרפותה של תורכיה למחנה המערב אינה פותרת כלל את בעיית עמדתה ומעמדה בסבכי המדיניות העולמית; אדרבה, הצטרפות זו יוצרת כמה וכמה בעיות שתורכיה מתלבטת בהן ושעל פתרונן לפי רצונה היא נאבקת עם שותפיה המערביים. שאיפתה הכללית של תורכיה ניתנת לסיכום במשפט אחד: היא מבקשת להיות חברה שוות-זכויות, לא גרורה נתמכת, בברית-המערב, חברה שוות-זכויות שבטחונה והגנתה הם חובת ראשונה-במעלה על כל בנייהברית — ולא עמדה קידמית ובסיס המשרת את בנייהברית, הנתמך בשעת הצורך והמופקר בשעת הכרה, ככל עמדה קידמית.

אכן, חששה של תורכיה כי בני ברית-המערב, והאמריקנים בראשם, רואים בה אך עמדה קידמית, מוכנים להפקירה בשעת הצורך ועושים כבר עכשיו את חישוביהם האסטרטגיים על סמך הנתה כזו — חשש זה יש בו כדי לבאר את רוב המכשולים בדרך היחסים שבין תורכיה למערב, מכאן, למשל, רגישותם הרבה של מדינאי תורכיה להדגיש שתורכיה תהיה כלולה בכל צירוף-כוחות, ככל ברית חלקית אסטרטגית של המערב, רצון זה בלט בפרשת הברית הצאלאנית: תורכיה ביקשה להיות חברה בברית זו בכל מחיר; לנימוק האמריקני, שאין תורכיה שוכנת על חופי האוקיינוס האטלנטי, נזדרזו להשיב תשובה ניצחת: הרי גם איטליה איננה מדינה אטלנטית ואף על פי כן צורפה לברית זו, ומשנתקבלה במערב ההחלטה השלילית הסופית, גרמה בתורכיה אכזבה מרה ורוגז רב, מכאן שקידתה של תורכיה להטעים את אופיה האירופי ולהשיג חברות במעצמה האירופית שנתכנסה בסטראסבורג; מכאן רגש התודה הידידות לאותן המדינות האירופיות שתמכו בה בתורכיה בפרשה זו — ובראשן צרפת — והטינה כלפי אותן המדינות שהיססו או שמו מכשולים ובראשן בריטניה, (מאמרו של „טיימס“ הלונדוני, למשל, שהטיל ספק באופיה האירופי של תורכיה והציג את השאלה אם מן הראוי הוא להזמין מדינה זו, שעיקרה אסיאתית, לעידת סטראסבורג — עורר בתורכיה נחשול של מאמרי תגובה נרגזים).

מאותו חשש להיעזב בשעת מיבחן, מאותה חשדנות שמה אין רואים בתורכיה מדינה מערבית-אירופית לכל דבר, הראויה להגנה כצרפת או כבלגיה — נובעת גם הסתייגותה הגאה של תורכיה ממיני התכניות לגושים מזרח-תיכוניים או אסלאמיים, שטבחים וררי

כל מפעלי הפיתוח התעשייתי ואחדים מהם נורמים הנצדים מתמידים. סח לי תורכי מחוגי הממשלה, שרבים מהם מצטערים עתה על שביקשו לתפוס מרובה והשקיעו מאמצים מופרזים בהקמת תעשייה כבדה דוקא (פלדה, סחם) — תעשייה שלדעת אישי-שיחי אין לה סיכויי הצלחה טובים בתורכיה.

אולם לא במשבר הכלכלי החרף אנו עוסקים כאן, אלא המשבר במשטר המשיק, משבר ה"אטאטיזם" הכלכלי, האטאטיזם התורכי איננו, סוציאליזם-של המדינה" או "קפיטאליזם-של המדינה" במלוא מובן המלה: העקרון שרק המדינה רשאית להיות בעלת המפעלים החשובים בהעשייה, בתחבורה, בבנקאות ובמסחר — אינו נקבע במסמרות בחוקת המדינה, להלכה יש מקום, על יד מפעלי המדינה, גם ליוזמה הפרטית. אך למעשה שלטת המדינה, שליט המנגנון הביורוקראטי, ברוב ענפי הכלכלה, תופעה זו היא בחלקה הגדול תוצאה הכרחית של התפתחות המשק התורכי. בשעה שנוצרה המדינה התורכית החדשה, היתה הארץ נחשלת ביותר ונעדרת, עקב נסיבות היסטוריות וסוציאליות שלא כאן המקום לפרטן, שכבה של בורגנות רכושנית יוזמת, משהגיעו, איסוא, ראשי המדינה החדשה לידי הכרה, שפיתוח הארץ מבחינה תעשיינית הוא הכרחי לקיומה ולעצמאותה, היתה זו מסקנה טבעית שאך המדינה עצמה יש לה הכוח והיוזמה ליטול על עצמה את התפקיד העצום הזה, על כך גוספו שתי תופעות חשובות: במידה שהיו מצויים מפעלים ניכרים של תעשייה (חשמל, מימ, גז, מכוניות), של בנקאות, של תחבורה (מסילות-ברזל, ספנות), הרי רובם המכריע היה בידי חברות זרות — בריטיות, צרפתיות, גרמניות וכו' — בצורת זכויות מונופוליסטיים; בשעה שתורכיה המהפכנית ביקשה, בתורת צעד ראשון והכרחי להשגת עצמאותה האמיתית, לבטל את זכויות הזרים, לא היתה ברירה אלא למסור אותם הזכויות ישר למדינה עצמה, והתופעה השנייה: במידה שהיו בתורכיה עצמה בעלי יזמה רכושנית, הרי רובם הם מבני המיעוטים — יונים וארמנים בעיקר; ובשעה שתורכיה גירשה את המיעוטים האלה, עברו גם המפעלים האלה רובם לידי המדינה — או לידי ראשי המדינה.

אכן, שליטי תורכיה מבקשים זה שנים רבות לעורר את היוזמה הרכושנית החפשית ולהרחיב את כרי הפעולות המוקצה לה בחוקה ובמבנה המשק, אולם נראה שעד כה לא האירת ההצלחה פניה למאמצים אלה, לכל היותר נוצרה פה ושם כעין שותפות בלתי נוחה ובלתי-בטוחה של מפעלי מדינה עם הון פרטי, נראה שהמנגנון העצום של ביורוקראטיה משקית, שנוצר בהכרח עם הקמת כל אחת המונוטולים

תורכיה לא תשמש להם אלא עמדה קידמית בקו הראשון, עמדה שתוקר ב, אם נמון הסיפור שנמסר מראדיו מוסקבה לאמור כי השלחות האמריקניות המדריכות את הצבא התורכי פכוונות אותו בעיקר קשיטות של מלחמת גרילה ושעוברת זו עוררה דאגה רבה בתורכיה, הרי יש בו משום תיספת משקל לחשש זה.

גוסף על כל אלה טענים התורכים שהעזרה האמריקנית שהם מקבלים, אינה מספקת ואינה ניתנת בלב שלם, כונתם לשני סוגי העזרה המתקבלת: "עזרת כארשל" לבינו ולפיתוח, והעזרה הצבאית — בציווד, בכספים ובהדרכה — לשם הנברת הצבא התורכי, הידושו ותיאווו עם צבאות המערב, מאידך, גם האמריקנים אינם מרוצים בכל מהניכיתם התורכים, ולא זו בלבד שהי מעדיפים נטישה סוודות של המשי כר ה"אטאטיסטי" כמשק התורכי ומעבר ליוזמה התפשית ולקאפיטאליזם נוסח אמריקה (תוך סחן אפשרות של השקעה, זכויות לכיו"ב להון האמריקני), ושטרדאגים חם למצבה הכלכלי והפינאנסי של תורכיה, אלא יש והם מכילים ספק חמור בערכה של העזרה הצבאית שהם מגישים וביעילות ציוודו החדש של הצבא התורכי — התפרונוים הגדולים שערך הצבא התורכי לפני כשנת, בהשתתפות מדריכי האמריקנים, כהשתמ"שו בפעם הראשונה בציווד האמריקני החדש — נסתכמו כנראה ככשלוו, אין להשחת את תורכיה לטיין הלאומנית, ואף לא ליון: אך משלם המסים האמריקני ומוסדותיו הפרלאמנטאריים, ואף ראשי צבאותיו, נעשו רגישים מאוד לגבי שפית זרמי סיוע כספי וציווד צבאי לתוך חביות שאין להן קרקעית... הנה כי כן, הצטרפותה של תורכיה למתנה המערבי-אמריקני לא זו בלבד שלא הביאה פתרון רצוי לבעית בטחונה של תורכיה ומצבה האסטרטגי; אדרבה: הצטרפות זו הולידה או לפחות המחיש, בעיות חמורות שפתרון אינו צפוי עדיין.

משבר האטאטיזם המשקי

תורכיה נמצאת במשבר כלכלי חריף, המחמיר הולך: ייצור המדיה-המנון הראשוניים בארץ עצמה אינו מספיק עוד לצרכי התושבים; בשנים האחרונות גבר — בפעם הראשונה מאז הקמת הרפובליקה התורכית החדשה — היבוא על היצוא, מאון המסחר הוא שלילי מאז 1947, ומגמת ההתפתחות מאז היא לקראת גירול ההמרש השלילי; מכאן מסתור במסבוע זר וחוסר-יכולת לשלם מחיר היבוא הגדל; מכאן גם האטה ועיכובים בתכניות הפיתוח והתיעוש, החיוניות למדינה, גם תקציב ההגנה העצום בולע את חלק הארי של הכנסות המדינה; גוסף על כל אלה לא הצליחו

הממשלתיים, ובראשם, בנק סומר"ו. בנק קטי שהוקמו לשם ייסוד בתי-חרושת ממשלתיים, הפעלתם והנהלתם, לשם ניתול השתתפותה של המדינה במפעלים פרטיים, ולשם ניצול אוצרות-טבע והפעלת המכרות. (שני הבנקים נתחייבו בשנת 1939 להתמוג, אך, דומה שהאיחוד לא בוצע). „בנק סומר" לבדו שולט אף עתה בכ- 55% מן המשק התורכי.

עצם מהותו וקיומו של האטאטיזם התורכי מוחקפים היום מבית ומחוץ. התביעה לעבור לשיטות של קפיטליזם חפשי היא מן הסיסמאות הראשיות של המפלגה הדמוקראטית, שבה ידובר להלן. מפלגת האופוזיציה השנייה, „מפלגת האומה" (מילת פרטיסיי), דוגלת ברעיונות דומים. ונראה ברור שעזרתה הכספית והצבאית של אמריקה מלחה „עצה" או אף לחץ להתאים את מבנה המשק התורכי לתורת הכלכלה ולשיטות המשק המקובלות על אזרחי אמריקה.

אכן, אם יש בצמצום האטאטיזם ובהתרת הרסן לייזמות הקפיטליסטית, משום תנועה-חזרה של המטל-מלת, תרי תנועה מטלטלת דומה צפויה גם בתחום החוב הלאומי שתורכיה חבה למדינות חוץ ולחברות חוץ. לידתה של תורכיה החדשה היתה מלווה מאמץ עליון להשתחרר מן הזכיות והמנופוליים שהענקו לחברות זרות, ומן תחוב הלאומי העצום, ואמנם, רוב החברות הזרות הולאמו בשנות העשרים והשלושים, והחוב החיצוני העיקרי, הוא חלקה של תורכיה בחוב העותומאני העצום, סולק כליל בשנת 1944. אך בשנים האחרונות נראה ברור שמדינאי תורכיה תחליטו לחזר אחרי מלחת חדשים ולאקטנים מן החוץ, ותשלומי הרבית לבדם כבר הגיעו שוב לסכומים ניכרים בתקציבה השנתי של המדינה. מסתבר שבמידה שהמדינה תחזור ומיטל על עצמה עול חובות בינלאומיים תיאלץ להתחשב בעצתם וברצתם של המלחים, ועצתם ורצתם של זו תשתדל, כפי שיש להניח, לחזור ולפתוח את תורכיה בפני השקעות הזן זר -- דבר שהוא מוגדר לשיטות האטאטיזם התורכי, אף המדינת התורכית עצמה מבקשת היטם שהזן זר ישקע במפעליה, ותוק פיוחד ממאי 1947 מתיר השקעות אלו שהיו אסורות עד אז.

משבר המשטר

המשטר של תורכיה החדשה הוא, למעשה, דיקטטטורה של מפלגת אחת, „מפלגת העם הרפובליקנית". מפלגה זו נוצרה ערב מלחמת השחרור ובתוכה, ועם ייסוד המפלגה התורכית החדשה על ידי מחוללי המהפכה ומקימי המדינה עצמם, כמאל אתאורוך וחברותו, שלטונה של המפלגה בא לידי ביטוי בהודחת מרחיקת

והמפעלים של המדינה, אינו נתון למשק חפשי להתפתח, גם בשעה שלהלכה הוחלט שרצוי ודרוש הדבר. ואף זו: רבים מן המפעלים הפרטיים וחלק רב מן הזון החפשי המשתתף עם המדינה במימון מפעלים תעשייניים ובנקאיים ובהנהלתם -- משל ראשי המדינה עצמם הוא, משל הפקידים הראשיים ואנשי המנגנון המשקי הרשמי, היה אומר: תופעה של שחיתות יסודית-כיותר -- לא רק בצורת מיקת שזהד פה ושם, אלא בצורת הנאה שמפעלי המדינה מהנים לא רק את המדינה, אלא גם את המדינאים, ואמנם, אחד המשקפים הזרים אמר: האטאטיזם התורכי אינו קפיטאליזם של המדינה, אלא קאפיטאליזם של המדינאים. תופעה זו לא הגיעה עד כדי אותו שיא שאליו הגיע באיראן, ששם נהפך השאח רזא פאהלווי (שהודח בשנת 1941) לאיש-העסקים הראשון במעלה, שצבר הזן עצום מתהליך המודרניזציה וההלאמה שכפה על ארצו. אך ביסודה אין צורת התופעה בתורכיה שונה מצורתה שבאיראן. פיתוחה של אנקרה הבריה, למשל, גרם לבולמוס של ספטרות בקרקעות אשר רוב רוחיה הלאקטנים נכנס לכיסיהם של ראשי המדינה והמנגנון, כאשר מת כמאל אתאי הורף, אבי המדינה, הנית בעיניו לאוצר המפלגה הרפובליקנית השלטת, בין השאר, את רוב מניותיו של „בנק עיש", הבנק „פרטי" הראשי העיקרי שבארץ.

נוסף על אותה שחיתות יסודית -- שיתכן והתורכי הרגיל לא יראה בה שחיתות כלל -- מצויה, כמובן, במידה מרובה, גם שחיתות „קטנה", ששוטה וגסה בצורות המקובלות, לסוג זה שייך גם הנגע החמור של ניפוח המנגנון הפקידותי עד כדי גיחוך; מנגנון זה בולע הזים כמעט 50% מתקציב המדינה -- ואם נזכור כי על עניני צבא והגנה מוציאים כמעט 40% מן התקציב, יסתבר מה מועטים הם הסכומים הנותרים למפעלים הקונסטרקטיביים עצמם, עם זאת ירודה ביותר משכורתו של הפקיד הבינוני והנמוך -- דבר המנמיך, כמובן את רמתו של המנגנון וגורם גם הוא לשחיתות.

ראשי המדינה מנסים, כאמור, זה שנים לצמצם את מנגנונה המשקי של המדינה, להגביל את שלטון האטאטיזם הכלכלי ולעודד יומה רכושנית חפשית, לאסלאם מעבירים לידים פרטיות תכרות-מסחר ומפי עליתעשית שונים, בשנת 1946, למשל, בוטלה חברת גדולה של תנויות כל-כו, שהיתה שייכת למדינה, וניתן למסחר התמשי להתגדר בבקעה זו. בקיץ 1949 הוצברו לזדים פרטיות 14 מפעלי טקסטיל שהיו בידי „בנק סומר" הממשלתי, עם זאת עדיין שולטים ברובם המכרי ריע של מפעלי המדינה וענמי כלכלתה המפעלים

הצבעה. נסיון בלתי מוצלח זה בוטל רשמית רק בשנת 1946. כללו של דבר: השלטון הרגיש שיש צורך באופוזיציה. אך בניסיונו למנוע חריגת האופוזיציה מן המסגרות שהוא, השלטון, קבען — מנע את עצם אפשרות צמיחתה והתגבשותה.

תמונת זו נשתנתה רק כתום מלחמת העולם האחרונה. הליבראליזציה שחלה, ושימנה העיקרי הוא עצם התרתו של קיום מפלגות אחרות — יש רושם שהשפיע עליה לא מעט נצחונן של בנות-הברית במלחמה, הקמתו של ארגון האומות המאוחדות, ורצונם של שליטי תורכיה לקרב ולדמות את מבנה מדינתם אל הרמה הדמוקרטית-המערבית. ליבראליזציה זו לא הרחיקה לכת עד כדי התרת קיומן ופעילותן של מפלגות סוציאליסטיות וקומוניסטיות: אלו דוכאו בשנת 1945/46 ביד קשה; כן דוכאו ניצני ארגונים ריאקציוניים בעלי השקפות „פאנ-טוראניות“ (הנימוק הרשמי לדיכוי התנועות האלו, וביתוד לאיסור החמור על כל פעילות סוציאליסטית וקומוניסטית, היה זה: אף בשעת ליבראליזציה והתרת התארגנות מפלגתית עדיין אסורה כל התקשרות של גופים תורכיים מדיניים לאי-ממשלתיים עם גופים ותנועות בחוץ-לארץ).

מן הליבראליזציה של 1945/46 נהנו כמה גופים ומפלגות שרק אחד מהם צבר כוח והתמידו-התקיים: המפלגה הדמוקרטית שבראשות המדינאי הותיק ג'אלל ביאר, מי שהיה ראש ממשלת תורכיה. ממנה פרשו — בשנות 1947/49 — מספר צירי סרלאמנט שהתארגנו בשם מפלגת האומה; טענתם העיקרית כנגד המפלגה הדי-מוקרטית היתה, שאף מפלגה זו מגלה נטיה להידבר מאחורי הקלעים עם מפלגת השלטון ועם הנשיא והממשלה, באופן שלאמיתו של דבר יותר משהיא אופוזיציה חפשית, הריגי הזרה על אותו נסיון של „אופוזיציה מטעם“. המפלגה הדמוקרטית השתתפה בראשונה בבחירות הפרלאמנטריות של שנת 1946 והשיגה 62 מקומות (מתוך 465) — רובם באזורי המערב. המפותחים יותר מבחינה כלכלית וסוציאלית. הבחירות של 1946 היו גם הראשונות שנערכו בשלב אחד, כבחירות ישירות — שינוי-שיטה היכול להיחשב גם הוא כדמוקרטיזציה וליבראליזציה.

משהתחיל השלטון התורכי באותה מצוה, אמרו לו גמור: הורמים והכוחות שדגלו באותה ליבראליזציה של המשטר, לא הסתפקו במה שנעשה אלא תבעו עוד. המפלגה הדמוקרטית אף רשמה אותה ליבראליזציה ודמוקרטיזציה בראש תכניתה המדינית-המפלגתית. תביעות אלו מופיעות בתחומים רבים ובלבושים שונים. המפלגה הדמוקרטית תובעת שינויים מרחיקים בשיטת הבחירות, ובעיקר בסיקוח על הבחירות. היא דרשת ריכוך ומיתון רב במשטר האטאטיסם הכלכלי.

לכת בין המפלגה, מנהיגיה ומנגנונה, ובין המדינה, ראשיה ומנגנונה — הזדהות המתגלית במאות דלג-מאות קטנות וגדולות. מאז ייסוד המדינה משמש אותו איש — קודם כאמל אתאטורק, ואחרי מותו עצמת אינוו — ראש המפלגה ונשיא המדינה כאחד. את הממשלה מרכיבים תמיד מנהיגי המפלגה, גם במנגנון של המשק והפרובינציות זהים על הרוב הפקידים הראשיים ומנהיגי המפלגה המקומיים. בבחירות הסארי-לאמנטריות מוצגת — פרט לשתי פעמים: 1930 ו-1946 — מועמדות של אנשי המפלגה השלטת בלבד, ואין הבהור יכול לבחור אלא בין ניצנים שונים של אותה מפלגה עצמה; אין צורך לומר שמרכז המפלגה הוא הקובע את המועמדים. רשת ענפה של „בתי-עם“ מטעם המפלגה מקיפה את הארץ לרחבה ולארכה, וחלק רב מחיי הציבור מתנהל באמצעותם של בתי-עם אלה. שינויים בנוסח תכניתה ומצעה של המפלגה הביאו על הרוב באורח אבטימטי-ממעט לשינויים מקבילים בחוקת המדינה.

שלטונה זה של המפלגה האחת, וביסוס המדינה וכל חייה על מפלגה זו, גברו ביהוד מאז 1924/25, עת התגברה המפלגה על נסיון התארגנות והתחזקות של כוחות אופוזיציוניים שונים; האופוזיציה נאשמה אז באחריות למרידה הכורדית שפרצה אותה שנה ובשי-תוף-פעולה עמה, והיא חוסלה בסדרת משפטים פומ-ביים. מאז נחשבו נסיונות לארגן אופוזיציה, התנגדות מגובשת למפלגה ולממשלה, ככל נסיון של התארגנות מדינית כלשהי שלא באישור המפלגה ובגושפנקה שלה — לפשע פלילי.

אכן, חסרונה של אופוזיציה אחראית וקונסטרוק-טיבית מורגש היטב, ושליטי תורכיה עשו כמה נסיונות לעודד אופוזיציה אחראית-זהירה — נסיונות הנראים מוריים במקצת, משום שסיעות האופוזיציה שנוצרו בדרך זו לא צמחו כלל צמיחה עצמית ואף לא ניתן להם תופש התארגנות מלא, אלא חותם השל-טונות היה טבוע עליהם מראשיתם והם היוו מעין „אופוזיציה מטעם“. על כן לא הצליחה „המפלגה הליבראלית-הרפובליקנית“ שהוקמה בשנת 1930, באי-שור המפלגה השלטת, על ידי המדינאי הותיק עלי פתחי אוקיאר, ומאחר שלא משכה מספר ניכר של קולות בבחירות, פורקה עדי-מהרה. נסיון תמוה עוד יותר נעשה בשנת 1939: או ניתנה מטעם ראשי המדינה והמפלגה פקודה למספר צירי-פרלאמנט מאנשי המפלגה, ליסד בתוך המפלגה סיעה „בלתי-תלויה“, אופוזיציונית. יצא יצור מוזר: סיעה שנקטה „אופו-ניציה“ בדיוק לפי ההוראות שקיבלה מאת המפלגה השלטת. סיעה שחבריה השתתפו בישיבות הסיעה הסאלאמנטרית של מפלגת העם — אם כי בלי זכות

שנתפרשו כמעשי פיוס כלפי הדמוקראטים: בוטל מצב החירום בכמה וכמה אזורים: הוחלט על חקירה חמורה בכל מחלקות הממשלה בדבר האשמות של שחיתות ומעילות שנשמעו זה כבר; בראשית 1948 צומצמו בהרבה סמכויותיהם של פקידיה הממשלה הגבר הים וראשי הכפרים, שכללו מקודם סמכויות משטר תיות ממש.

גם מגמת ה"ליבראליזציה" בשדה החינוך הדתי — שיש בה, לאמיתו של דבר, משום צביון שמרני — התקדמה בהרבה. אמנם, ועידת המפלגה השלטת דחתה, בדצמבר 1947, הצעה קיצונית־מדוי של ההוגה והעסֵר קן השמרני המדאללה צובחי טאגריאובר בדבר חידוש החינוך הדתי; אך אותה שנה הוטל על ועדה מיוחדת לעבד תכנית להנהגת חינוך אסלאמי מוגבל לאלה המעוניינים בו. ועדה זו המליצה בהצעותיה על חידור שה של פקולטה תיאולוגית באוניברסיטה של קושטא*, על הקמת מכללה לחוגים ולמטיפים ועל הנהגת הר־ראתם של יסודות האיסלאם בכיתות הגבוהות של בתי־הספר (לאותם התלמידים שיבחרו בכך); המלצותיה של הועדה אושרו ונתקבלו על ידי מוסדותיה השונים של מפלגת העם הרפובליקנית בראשית 1948 ובמה־ציות, קיבלו את הגושפנקה הרשמית של הפרלאמנט. ובשנת 1949 הוחל בהגשמתן.

אף באותה פרשה הגראית כהרת־גורל לעיצוב דמותו של השלטון והחוג המחזיק בו — פרשת חוק הבהירות — חלה תזוזה. בקיץ 1946 נתקבל חוק בחירות חדש, שיש בו משום התקדמות דמוקרטית זאציה לגבי קודמו ושאיפשר את השתתפות המפלגה הדמוקראטית בבחירות אותה שנה. בראשית 1948 הסכימה הסיעה הפרלאמנטאית של המפלגה השלטת להנהגת בחירות סודיות (דבר שלא היה מקובל קודם בתורכיה); באביב החליט הפארלאמנט לשמית על עקרון זה, ובסתיו 1948 נערכו הבחירות הסודיות

* פאקולטה תיאולוגית זו — יש לה, היסטוריה מענינת למדי. הקמתה, בשנת 1924, היתה חלק מהתחוקה החילונית של הממשלה המהפכנית: הדת הופרדה אז מעל המדינה, ביקשו לבטל את השפעתם של כלי הקודש וחכמי האיסלאם, כל חינוך דתי בבתי־הספר וכר־נאסר, ופקולטה תיאולוגית הוקמה באוניברסיטה החילונית־המדעית־האזרחית, להדגיש שדת האיסלאם חוקית מדע חילוני־אזרחי הם כשאר המדעים, וממילא מקומם באוניברסיטה. ביטולה של הפקולטה בשנת 1934 היה סימן גם לצעד הנוסף שצעדה תורכיה בינתיים במגמת הסיקולאריזציה, גם לעובדה שלא בכל הצליחה הרפובליקה הצעירה בנוסיונה להפריד בין המדינה ובין הדת נוסת צרפת של ראשית המאה, עתה מתחדשת הפקולטה כצעד לקראת החזרת הדת האיסלאמית למקום מכוונד בחברה התורכית.

עד ביטולו ממש ועד הנהגת משטר קפיטאליסטי של יומה חפשית־לחלוטין, ופיתוח המשק מתוך שיתוף עם ההון המערבי, היא דוגלת בהיתר לחינוך הדתי ולהור־ראה הדתית, היינו: ריכוך עקרון החילוניות הקיצונית והקפדנית שעליו נבנתה תורכיה החדשה; תביעתה זו, המופיעה גם היא בשם הליברליזם, מביאה לה למפלגה תמיכה גם מצד חוגים המתנגדים לממשלה הנוכחית ולמפלגה השלטת מתוך נימוקים והלכיררוח שמרניים דוקא; בכיוון זה פעילה בעיקר מפלגת האומה, שנקרעה בשנת 1947/48 מעל המפלגה הדמר־קראטית. האוטוריזציה נוגעת עד שרשי קיומו של המשטר התורכי בתביעתה המודגשת להפריד הפרדה קפדנית ומסקנית בין המפלגה שבשלטון, מנגוונה ועסקניה, ובין הממשלה, פקידיה ושריה.

לחץ שלוחצת המפלגה הדמוקרטית בשצף־קצף — נלוו לו נטיות מתונות־יותר באותו כיוון של ליברא־ליזאציה שהתגבשו בצמרת המפלגה השלטת והממשלה עצמה. נטיות אלו נזקפות בדרך כלל לזכותו של הנשיא אינונו בעצמו. היתר קיומה של מפלגת אופר־זיציה נקבע במסמרות של חוק, משבוטלו במאי 1946 אותם הסעיפים בתקנון מפלגת־העם הרפובליקנית הש־לטת המטילים איסור על כל התארגנות שהיא, ומש־קיבל הפרלמנט התורכי אף הוא, בעקבות השינויים בתקנון המפלגה, ביוני 1946 חוק חדש של התאגדות, גם ההפרדה המבוקשת בין המפלגה השלטת ובין מנגוון המדינה — נעשו צעדים ראשוניים־זהירים לביצועה: בקיץ 1947 תיווך הנשיא אינונו בין המפ־לגה השלטת ובין האופוזיציה הדמוקראטית, היינו הופיע רשמית לא כאיש מפלגתו אלא כאיש המדינה. העומד מעל למפלגות והמוכן לראות במפלגתו הוא לא את המפלגה בה־א הידיעה, אלא אחת המפלגות. בדצמבר 1947 הוסיפו ועדו צעד נוסף גם בענין זה: ועידת מפלגת־העם הרפובליקנית סירבה, אמנם, להיכנע ללחצם של הדמוקרטים ולהפריד כליל בין משרת נשיא המדינה ובין משרת ראש המפלגה; אך היא החליטה, אחרי ויכוח סוער ועקב בקשתו־התערבותו של הנשיא עצמו, כי "במקרה" שראש המפלגה נבחר כנשיא המדינה, עובר הפקידו המפלגתי למעשה לידי סגן ראש המפלגה. נשיא המדינה ישמש איפוא רק כנשיא־כבוד של המפלגה ולא עוד ראשה בפועל. כן הצליחה המפלגה הדמוקרטית להשיג הישג מסוים של ליבראליזציה בשדה המדיניות היומ־יומית: את התפטרותה של ממשלת רג־ב פקר בסתיו 1947 ייתסו ללחצם של הדמוקרטים, ואת מינויו של חסן סקא פירשו כתזוזה לליבראליזציה וכנגזתון לדמוקראטים (היו אלת ימי "תיווכו" הנזכר של הנשיא אינונו). ואמנם מיהרה הממשלה החדשה לנקוט כמה צעדים

הנה כי כן, עיקר העיקרים הוא חוק הבחירות. גם אחרי שתחלט על בחירות סדירות, תובעת המפלגה הדמוקראטית תיקונים נוקבים, שרק הם יבטיחו בחירות חפשיות וסדירות באמת. הם תובעים מניין קולות שומבי וגלוי וייצור מלא יותר של אנשי ציבור שלא מבני המפלגה השלטת בוועדות הבחירות וכו'. בראש דרישותיהם — ליטול את כל מערכת הפיקוח של הבחירות וארגון מידי הפקידות הממשלתית. שרובה ככולה מאנשי המפלגה השלטת ולמסרו לדין המגנן המשפטי. המפלגה הדמוקראטית השתתפה רק במחזור אחד של בחירות — לפרלאמנט, בשנת 1946 — ואת תוצאותיהן הקיעה בשצף קצף כוויף מזהלם; את כל שאר הבחירות (לעיריות, למועצות כפריות ואזוריות, בחירות מילואים לפרלאמנט) היא מחרימה בעקיבות ובתוקף; הנה בימים אלה ממש, אוקטובר 1949, היא עומדת על החרמת בחירות המילואים הנצרכות בשנים עשר אחרים. כן החרימה המפלגה את הוועדה שעיבדה את הצעת חוק הבחירות החדש, המוגש עתה לפרלאמנט, מטעם הממשלה ובית הנבחרים, מאחר שנדחו עקרונות היסוד שרק עליהם מוכנה המפלגה לבסס את השתתפותה בעיצוב החוק.

המפלגה הדמוקראטית טוענת כי נצחון גדול בבחירות מובטח לה, אם אך ייערכו בחירות חפשיות וסדירות באמת — וכי רעיונותיה בדבר נטישת האסא סימס ומתן היתר לזמה חפשית, ליבראליזציה וחיטול המשטר של מפלגה אחת, מקובלים הם עתה על הציבור כולו, וראוי לציין הוא שלא רק הדמוקראטים עצמם אומרים כך, אלא רוב המשקיסים הזרים וחסידיהם סבורים כמותם. אם אמנם ייתכנו בתורכיה של היום בחירות חפשיות בתחלט — דבר שכמתו כחידוש גמור בהיסטוריה התורכית ובהוי התורכי החברתי ומיפנה קיצוני במסורת השלטונית הכמאליסטית — והוי שאלה גדולה ורוב המשקיסים נוטים לצנות עליה בשלילת.

אם כה ואם כה — בין שיינתן בפעם הראשונה חוש בחירות אמתי וינצחו הדמוקראטים ויחולו שינויים נוקבים במשטר הכלכלי, המדיני והחברתי של תורכיה, ובין שיצליחו השליטים, בעזרת שיטת הבחירות החדשה, למנוע התגלמות מעשית זו של משבר המשטר ושל הרצון לשנותו — אין ספק בקיומו של משבר תמור וצמק במשטר התורכי.

הראשונות — בחירות מילואים לפרלאמנט. במשך 1949 הכינה הממשלה חוק בחירות חדש, המוכא בימים אלה לפני הפרלאמנט.

אכן האופוזיציה הדמוקראטית לא הסתפקת בכל אותם התיקונים והצעות בכיוון תרצוי, אלא הוסיפה ותבעה בכל פה, בעור שבתחום המדיניות החיצונית, על כיוונה האנטי-רוסי בשנים האחרונות, וכן בענין דיכויין של תנועות סוציאליסטיות וקומוניסטיות אין גישתה של המפלגה הדמוקראטית שונה מן של הממשיקה. הרי ברדת המדיניות הכלכלית הגדולה והבעיות הכלכליות היומיומיות תקפה המפלגה ולהצה והוסיפה — ובמידה שמצבת הכלכלי של תורכיה התמיר חלק, הוקלה עליה מלאכה זו. כן הוסיפה המפלגה בלהצה להפרדה מרחיקת אף מוחלטת בין המפלגה השולטת ובין השלטונית, ולשוין רכזיות גמור בין המפלגות השונות.

מאבק זה בין הממשלה ומפלגתה ובין האופוזיציה הולך ומתמיר, בחרד לקראת השנה הבאה שבה ייערכו בחירות כלליות לפרלאמנט חדש שיכהן במשך ארבע שנים, תועדה האחרונה של המפלגה הדמוקראטית, ביוני 1949, קיבלת שורה של החלטות תקיפות ובאחת מהן מדובר ב"איבה" בין המפלגה ובין שליטי היום. ניסחה זה נתן לשלטונות לא רק עילה לפרשו כאיום במהומות ובשימוש באלמות, להחמיר את הפיקוח על הבטחון הציבורי ולפרסם אזהרות חמורות — למעשה: איומים נגדיים — אלא גם קבע את נעימת היסוד של התעמולה הממשלתית הנגדית: כנגד "איבת המפלגה" מעמידה המפלגה השלטת את "אחדות האומה". באבגסט ערך נשיא המדינה עצמו סיור ממושך באיור החוף המערבי — הוא מבצר המפלגה הדמוקראטית — ובעשרות נאומיו בכל עיר ועיירה חזר על אותו הרעיון האחד: הממשלה תתן חופש-התארגנות וחופש-התעמולה למפלגות האופוזיציה, אך אסור שתעמולתן תעורר איבה, שנאה, תרעיל את הלבבות, כי אחדות האומה היא מעל הכל; ואין צריך לומר שאסור בתכלית להשמיץ איומים על שימוש באלמות. ראשי הממשלה והמפלגה השלטת אמנם עושים בנאר מיהם ממש מה שהאופוזיציה תולה בהם: הם מזהים את המולדת, את אחדות האומה, את מסורת המחמכה הכמאליסטית, את הממשלה עם המפלגה השלטת.